

Нацыянальная бібліятэка Беларусі (НББ) рыхтуецца да стварэння Музея Кнігі, што будзе функцыянаваць на базе аддзела рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў у будынку XIX стагоддзя ў Верхнім горадзе ў Мінску. Музей Кнігі раскажа пра кнігу як духоўную каштоўнасць, што ствараецца адначасова ў матэрыяльнай, інтэлектуальнай і мастацкай сферах. У экспазіцыі музея беларуская кніга будзе прадстаўлена на фоне гісторыі стварэння і развіцця еўрапейскай кнігі як яе неад'емная частка. Наведвальнік зможа прасачыць этапы развіцця кнігі ў Еўропе, а таксама параўнаць беларускую кнігу з кнігамі іншых еўрапейскіх краін і вызначыць асаблівасці гэтага развіцця на розных гістарычных этапах.

Заходнееўрапейскія кнігі XVI – XVIII стст. складаюць значную частку фонду аддзела рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў НББ. Сярод іх – выданні знакамітых друкароў: Альдаў, Эцьенаў, Фрабэнаў, Эльзевіраў і інш. Увойдуць у экспазіцыю заходнееўрапейскай кнігі будучага музея і выданні аднаго з найбуйнейшых друкароў XVI ст. Крыстафа Плантэна. Нідэрландскі друкар-выдавец і кнігагандляр, француз па паходжанню, К.Плантэн здолеў надаць друкарскай справе незвычайны размах.

Нарадзіўся Крыстаф Плантэн у 1514 г. у французскай невялічкай вёсачцы Сент-Авенцін. У Кане і Парыжы вучыўся пераплётнаму майстэрству, а ў 1545 г. адкрыў уласную пераплётную майстэрню ў Каэне. Але ў хуткім часе пераехаў у Антверпен, дзе працягваў займацца сваім рамствам і гандлем кнігамі. Антверпен у той час з'яўляўся адным з буйнейшых гарадоў у Фландрыі, еўрапейскім цэнтрам гандлю і прамысловасці. Але не толькі добрая матэрыяльная база партывага горада стварала спрыяльныя ўмовы для выдавецкай дзейнасці. Антверпен XVI ст. быў буйным культурным цэнтрам і аб'ядноўваў шматлікіх галандскіх пісьменнікаў, навукоўцаў і мастакоў таго часу. У Антверпене працавала шмат выдатных друкароў і выдаўцоў. Але нягледзячы на вялікую канкурэнцыю Плантэн адкрыў кніжную лаўку, а ў 1555 г. – невялічкую друкарню, якую ў хуткім часе ператварыў у адну з найлепшых друкарняў Еўропы.¹ Франсін дэ Наў – бельгійскі гісторык і дырэктар Музея Плантэна-Марэтуса, які быў створаны ў XIX стагоддзі, пісаў, што ў выніку няшчаснага выпадку К.Плантэн пашкодзіў руку і па гэтай прычыне спыніў заняткі пераплётчыка і стаў

друкаром.² Пра стварэнне друкарні Плантэнам існуе паданне. У час маскарэады Плантэн быў прыняты за іншую асобу і паранены ўдарам шпагі. Яго крыўдзіцель спужаў судовых праблем і адкупіўся. Сума аказалася дастатковай для набыцця прэса і друкарскіх інструментаў.³ Але, вядома, не ўдар шпагі дапамог Плантэну стаць адным з лепшых выдаўцоў.

Плантэн пачынаў выдавецкую дзейнасць, як большасць друкароў таго часу, маючы адзін-два прэсы і некалькі майстроў. З часам дзякуючы вялікай працы, прадпрыемальніцкім здольнасцям і таленту Плантэн ператварае сваю друкарню ў буйное прадпрыемства, якое становіцца адным з найлепшых у Еўропе. Для працы ў друкарні была прыцягнута ўся сям'я Плантэна. Сцвярджаюць, што нават дванаццацігадовая дачка чытала і выпраўляла карэктуры, хаця нярэдка гэта былі кнігі на замежных мовах. У 1576 г. друкарня налічвала больш за 20 прэсаў, і ў ёй было занята больш за 150 работнікаў.⁴ З ростам друкарні расла і колькасць назваў выдадзеных кніг. Калі ў пачатку сваёй дзейнасці ў 1555 г., Плантэн надрукаваў чатыры кнігі, то ў сярэдзіне 60-х гадоў толькі антверпенаўскае прадпрыемства выпускала да сарака назваў у год.⁵

Поспехам выданні Плантэна карысталіся перш за ўсё дзякуючы выдатнаму афармленню. Шрыфты Плантэн замаўляў у лепшых тагачасных спецыялістаў – Клода Гарамона, Гільома Лебэ, Роберта Гранжона і інш. У выніку шэрага ўдасканалванняў шрыфты Плантэна па прыгажосці і вытанчанасці не ўступаюць

Гравюра з тытульнага аркуша выдання Плантэна

шрыфтам Альдаў і Эцьенаў, знакамітых папярэднікаў Плантэна.⁶ У першае дзесяцігоддзе сваёй працы Плантэн надрукаваў нямала кніг, упрыгожаных дрэварытамі (гравюрамі на дрэве). Вялікай заслугай яго выдавецтва з'яўляецца таксама выкарыстанне медзярытаў (гравюраў на медзі) і распаўсюджванне гэтага метад у Галандыі і іншых краінах Еўропы. У Італіі медзярыт быў вядомы ўжо з 50-х гадоў XVI ст. З часам медзярыт пачынае выцясяняць з кнігі ксілаграфію. Гэта робіць кнігі больш дарагімі, але і больш прывабнымі. Сярод гравёраў на метале – цудоўныя майстры:

Генрых Гальцыус у Галандыі, Жак Кало і Абрам Бос – у Францыі. Ілюстрацыі ў тэхніцы афорта рабіў вялікі Х. Эмбрант. У XVII ст. з фірмаю "Плантэн-Марэтус" цесна супрацоўнічаў знакаміты фламандскі жывапісец Пітэр Паўль Рубенс. Ён гравіраваў для кніг шматфігурныя тытульныя кампазіцыі, цудоўныя франтыспісы і ілюстрацыі.⁷

К.Плантэн не абмяжоўваецца заказамі ілюстрацый лепшым гравёрам таго часу. Ён улічвае, што пакупнік спачатку разгортвае першую старонку кнігі і ўводзіць у свае выданні гравіраваныя на медзі франтыспісы – выхадны аркуш, што змяшчаецца перад тытульным аркушам, і прыгожы малюнак, які дае ўяўленне пра змест кнігі. Усё гэта значна ўпрыгожвала кнігу і рабіла яе больш канкурэнтназдольнаю.⁸

Плантэн клапаціўся і пра рэпертуар друкаваных кніг. Друкар падтрымліваў сувязі з вядомымі вучонымі Нідэрландаў, Францыі, Італіі і Іспаніі, імкнуўся атрымаць прывілей на права друку іх прац. У якасці карэктараў працавалі вядомыя галандскія філолагі. Толькі пры жыцці свайго заснавальніка выдавецтва Плантэна выпусціла больш за тысячы кніг на розных еўрапейскіх мовах (лацінскай, французскай, іспанскай і інш.) самага рознага зместу (тэалагічная і філасофская літаратура, навуковая літаратура па матэматыцы, фізіцы, анатоміі, батаніцы, географіі і гісторыі, творы антычных класікаў, працы філолагаў і лінгвістаў, слоўнікі, каталогі сваіх кніг і інш.).⁹ Плантэн арганізаваў таксама аддзяленні фірмы – друкарні, кніжныя лаўкі і кнігасховішчы ў Парыжы, Саламанку, Лейдэне і іншых еўрапейскіх гарадах. Лейдэнскі ўніверсітэт даручыў Плантэну друкаваць усе свае выданні.

Прадметам гонару ў сваёй дзейнасці сам Плантэн лічыў "Шматмоўную Біблію" ("Biblia Polyglotta"), дзе тэкст да-

ваўся паралельна на чатырох мовах – лацінскай, старажытнагрэчаскай, старажытнаўрэйскай і арамейскай, а Новы Завет – яшчэ і на сірыйскай. Кніга багата ілюстравана цудоўнымі гравюрамі на медзі лепшых тагачасных майстроў. Выдавалася "Biblia Polyglotta" асобнымі тамамі (усё выданне складалася з васьмі тамоў) на працягу 1568–1573 гг. Агульны наклад складаў 1212 асобнікаў, дваццаць з іх, надрукаваныя на пергамене, прызначаліся для іспанскага караля, а яшчэ дзесяць – на выдатнай італьянскай паперы – іншым мецэнатам і апекунам Плантэна. Публікацыя першага тома "Biblia Polyglotta" адыграла ў гісторыі выдавецтва Плантэна важную ролю. Гэтае выданне было настолькі незвычайным і ідэальным у паліграфічных адносінах, што ў 1570 г. іспанскі кароль Філіп II (Фландрыя ў той час належала іспанскай кароне) прызначыў Плантэна галоўным каралеўскім друкараром Нідэрландаў і даў яму права вышэйшага свецкага і духоўнага кантролю над прадукцыяй пяцідзесяці выдавецтваў краіны.¹⁰

Але не ўсё было так лёгка і гладка, як можа здавацца. К. Плантэн сутыкаўся з рэлігійнай нецярпімасцю, забаронамі ўладаў і рабаваннямі. Так, ён паўтары гады вымушаны быў хавацца ад рэпрэсій у Парыжы, а калі вярнуўся ў

Антверпен, даведаўся, што яго майстэрня знішчана. Яго лепшае выданне "Biblia Polyglotta" пэўны час было забаронена да распаўсюджвання, што прывяло Плантэна амаль да банкруцтва. У выніку рабавання ў 1585 г. у Плантэна застаўся толькі адзін друкарскі станок. Але ён працягваў працаваць і паспяхова аднаўляў сваю справу ў былых памерах. Акрамя таго, французскі кароль клікаў яго ў Парыж, а герцаг Савойскі прапаноўваў прывілеі на адкрыццё друкарні ў Турыне. Аднак друкар адмаўляўся ад прапаноў пераехаць у іншую краіну і адкрыць там друкарню нават на больш выгадных умовах.¹¹

Пасля смерці К. Плантэна ў 1589 г. працу працягнула яго сям'я. Узначалі друкарню яго зяці. Лейдэнская друкарня перайшла да ван Рафеленгена, а антверпенаўская друкарня – да Іаана Марэтуса. Лейдэнскі філіял выдавецкай фірмы Плантэна прыпыніў сваё існаванне ў XVII ст. Адна з галоўных прычын – канкурэнцыя з выдавецтвам Эльзевіраў, буйнейшым прадпрыемствам таго часу. Цікава, што ў архіве Плантэна (каштоўнай крыніцы для шматлікіх даследаванняў па гісторыі кнігі) знаходзіцца дакумент з першым упамінаннем пра Эльзевіраў. У вялікай расходнай кнізе 1565 г. было запісана імя пераплётчыка Ладэ-

вейка Эльзевіра. Пазней гэты пераплётчык, што вывучаў друкарскую справу ў Плантэна, стаў стваральнікам слаўтай выдавецкай дынастыі Эльзевіраў.¹²

Антверпенаўская друкарня праіснавала яшчэ больш двух стагоддзяў, захоўваючы лепшыя традыцыі і адпавядаючы інтарэсам свайго часу. І. Марэтус быў здольным майстрам, які выдаваў выдатныя кнігі. Пасля Марэтуса друкарню атрымалі ў спадчыну яго сыны Бальтазар і Іаан.

У 1865 г. друкарня Плантэна была зачынена. Будынак друкарні, яе абсталяванне і бібліятэка належылі нашчадкам Марэтуса да 1875, калі ўрад Бельгіі набыў у сям'і Марэтусаў «Дом Плантэна» (такую назву ў літаратуры XIX стагоддзя атрымала друкарня аднаго з найбуйнейшых друкароў XVI стагоддзя Крыстафа Плантэна), адрэстаўрыраваў прыгожы стары фламандскі будынак і адкрыў у ім музей кнігадрукавання і паліграфічнай тэхнікі.

Музей Плантэна-Марэтуса быў адчынены для наведвальнікаў у жніўні 1877 г. Будынак складаецца з друкарні, кнігадзельнай лаўкі і жылых памяшканняў сям'і Плантэнаў-Марэтусаў XVI – XVIII стст. Захаваны інтэр'еры друкарні, словалітні, карэктарскай і бібліятэкі. Як паэтычна пісала пра музей Ванда Гермаін: "У музеі настолькі пануе дух старажытнасці, адчуваюцца чары мінулага і прысутнасць гаспадара Плантэна, што ўсё, здаецца, спынілася часова і праз хвіліну ажыве і вернецца да працы... Архітэктура будынка, вытрыманая ў стылі эпохі, гарманічная і цэласна спалучаецца з унутраным абсталяваннем дома. Незвычайна прыгожы ў сваёй прастаце і спакоі ўнутраны чатырохкутны двор абнесены з двух бакоў каланадаю. Вінаград і вітковыя ружы пышна абвіваюць тонкія калоны веранды, маленькі фантан выбіваецца з газона і ціха разліваецца па яго сакавітай зеляніне. І чалавек, які гэта стварыў і жыў сярод такой прыгажосці, безумоўна, быў незвычайнаю асобаю, мысліцелем і мастаком."¹³ Музей Плантэна-Марэтуса налічвае 35 экспазіцыйных залаў. Маюцца таксама дзве чытальныя залы, бібліятэка сучаснай літаратуры і друкарня. Акрамя мемарыяльнай экспазіцыі, прысвечанай выдавецкай фірме Плантэна-Марэтуса, створана экспазіцыя, што расказвае пра гісторыю друкарскага рамяства ў Нідэрландах XVI – XVIII стст. У фондах музея знаходзіцца вялікая колькасць старога друкарскага абсталявання (7 друкарскіх станкоў XVI – XVII стст., каля 5000 пуансонаў, 20000 матрыц васьмідзесяці розных гарнітур шрыфтоў). У 1936 г. у музеі быў створаны асобны Кабінет эстампаў, які налічвае вялікую калекцыю гравіравальных драўляных (больш 15000) і медных (больш 3000) дошак. Асобнае крыло і другі паверх дома займаюць прыватныя

OFFICIUM

BEATÆ MARIÆ

VIRGINIS,

Nuper reformatum, & PII V. Pontificis
Maximi jussu editum:

AD INSTAR BREVIARII ROMANI
sub URBANO VIII. recogniti.

ANTVERPIÆ,
EX TYPOGRAPHIA PLANTINIANA
M. DCC. XXIV.

Тытульны аркуш
выдання фірмы
Плантэн-Марэтус
1724 года

пакоі Плантэна і яго сям'і. У пакоях – прыгожая рэнесансная і барочная мэбля і вялікая калекцыя сямейных партрэтаў, сярод якіх – партрэты К. Плантэна і яго жонкі пэндзля мастака Пітэра Паўля Рубенса і гравіраваны на медзі партрэт К. Плантэна рукі Генрыха Гальцыюса. К. Плантэн валодаў вялікаю бібліятэкаю, што ўключала як выданні самога выдаўца, так і багаты збор рукапісаў, інкунабулаў, а таксама кнігі розных краін Еўропы. Сёння кніжны фонд музея налічвае каля 500 рукапісаў, 30000 старадрукаў, у тым ліку – 150 інкунабулаў.¹⁴

Пазнаць плантэнаўскія выданні даволі лёгка: па друкарскай марцы – графічнай выяве, прынятай друкаром у якасці фірменнага знака, што прастаўляецца на выданнях. У 1558 г. Плантэн упершыню выкарыстаў марку “Залаты цыкуль”, якая потым атрымала шырокую вядомасць і захоўвалася нашчадкамі да апошніх дзён існавання “Дом Плантэна”. Форма маркі змянялася, але змест і значэнне яе заставаліся нязменныя. У цэнтральнай часцы маркі – рука, што апускаецца з аблокаў і трымае цыкуль, і надпіс “Labore et constantia” (“Праца і пастаянства”). Сам цыкуль з’яўляецца сімвалам дэвізу. Прамая і нерухомае ножка цыкуля ўвасабляе пастаянства, рухомае – працу. Першапачатковы варыянт маркі быў нескладаны і пазбаўлены розных упрыгожванняў. Затым марка Плантэна становіцца больш складанаю, але ва ўсіх варыянтах цэнтральная яе частка не мяняецца.¹⁵ Ускладненне маркі, дабаўленне да яе асноўнай часткі розных упрыгожванняў можна прасачыць і па выданнях, што маюцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі. Амаль кожная выява вылучаецца

Houwaert Jan
Baptista. Poetelyck.
Antwerpen, 1582

Het derde boeck.

301

Die sidi ghy lieflijcke siet // schoont // vziindinney
Siet door s' sgoonheit die liefde verdeckt?
Compt siet / wat ick s' siet // thoon // vzt minney /
Ey hoort / wat exempelley s' woordy ontdeckt.
Door veel hooren ey sicy compt wijsheit perfect.
Leert eer ghy leert door s'jande oft schad /
Oft eer ghy verfootey wort ey begeekt.
Spieghelt s' in tijt eer dat wort te spade /
Die is dey claren spieghel wijs' van rade /
Van die schooy anaghten ey teer // ionckvroudey // al.
Siet hem in tijt spieghel / v' ghaet teer // wel schoudey // sal.

Ghy anaghten die schooy siet uyt'er naturey /
Ey door s' blofende schoonheit / siet wort gheert /
Ghy dochtet die (met subtiel' curey)
Door t' ghicact s' schoonheit gheint vermeert /
Compt spieghelt s' in desey spieghel / ey leert /
Wat peijckelley in t' verghieny gheleghen // sijn /
Ey hoe van die bedelijcke schoonheit verkeer /
Als ouderdoy oft accident dat' reghen // sijn /
Ey hoe s'act dat die bedrieghet gheueghen // sijn
Toe s' lieflijcke schooy blofende wangey.
Es gooy dieen w'erd' ickst' ghecofen gheuanghen.

3 Ony dat

ца сваімі асаблівасцямі і адрозніваецца ўпрыгожваннямі па краях.

Прыгледземся да тытульных аркушаў кніг Плантэна, што ўражваюць раскошаю афармлення. XV–XVI стагоддзі ў гісторыі тытульнага аркуша – час яго нараджэння, час пошуку формаў і ўсталявання кампазіцыйных прынцыпаў. Да з’яўлення тытульнага аркуша ў інкунабулах і палеатых яго ролю выконваў калафон ці, ў дакладным перакладзе, “канец кнігі”. З часам была вырацавана асабліва прасторавая схема тытульнага аркуша. Тут знайшлі сваё лагічнае месца звесткі пра аўтара, назва, выдавецкая марка, год і месца выдання. На тытульным аркушы стваралася дэкаратыўная рытмічная кампазіцыя, дзе словы ў радках маглі быць напісаны рознымі шрыфтамі, а аднаму з кампанентаў кампазіцыі надавалася пераважная роля. Але заўсёды былі ўсталяваныя ўзаемаадносінны паміж элементамі кампазіцыі. Сучасны чытач прызвычаены бачыць імя аўтара на першым радку тытульнага аркуша. На тытуле XVI ст. імя аўтара даецца пасля назвы кнігі, а назва – шапкаю зверху старонкі. Для чалавека, выхаванага на

законах прыгажосці Адраджэння, натуральна фіксаваць свой позірк на лініі ці зоне залатога сячэння, дзе і змяшчалася імя аўтара. Але ў той жа час механізм чытання радкоў у еўрапейскай кнізе такі, што перш за ўсё на старонцы прачытваюцца верхнія радкі, гэта значыць у тытульным аркушы – назва кнігі. Атрымліваецца, што пры такой кампазіцыі названыя элементы ўспрымаюцца амаль адначасова.¹⁶

У аддзеле рукапісаў, рэдкай кнігі і старадрукаў НББ працягваецца праца па апісанню, апрацоўцы і вывучэнню заходнееўрапейскіх старадрукаў. На сённяшні дзень выяўлена і апрацавана больш за 20 плантэнаўскіх выданняў. Кнігі Плантэна, што знаходзяцца ў Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі, у асноўным на лацінскай мове. Есць выданне на галандскай мове (Houwaert Jan Baptista. Poetelyck. Antwerpen, 1582), надрукаванае гатычным шрыфтам. На тытульным аркушы змешчана друкарская марка, а на адвароце тытульнага аркуша – герб аўтара кнігі. Для стварэння выдання Lipsius Justus. De cruce libritres. Antverpiae, 1599 былі выкарыстаны розныя шрыфты. У тэксце можна ўбачыць 18 медзярятаў, невялікіх па памерах, але вельмі дакладных і якасных па свайму выкананню, а таксама прыгожыя гравіраваныя ініцыялы і канцоўкі. Дарэчы, аўтар кнігі Юстус Ліпсіус, вядомы нідэрландскі гісторык і тэолаг, працаваў у “Доме Плантэна” карэктарам. Усе яго працы выдаваліся ў друкарні Плантэна. Акрамя выданняў тэ-

Медзярят з кнігі
Houwaert Jan. Poetelyck.
Antwerpen, 1582

логічного змісту єсць і науковия працы. Напрыклад, кніга Valerius Cornelius. *Tabula quibus totivs dialecticae praescepta. Antverpiae, 1582.* – па астраноміі з гравіраванымі малюнкамі размяшчэння планет вакол Сонца. Уражвае сваёй прыгажосцю і дасканаласцю выданне фірмы “Плантэн-Марэтус” XVIII ст.: *Officium... Antverpiae, 1724.* Кніга была выдадзена ў двух колерах (чорным і чырвоным), упрыгожана ініцыяламі і канцоўкамі. Выданне мае 56 медзярытаў, упрыгожаную арнамантам з золата вокладку, залаты абрэз з узорам і металічныя зашпількі.

У будучым Музеі Кнігі наведвальнік зможа дакрануцца праз кнігу да старажытнасці і ўявіць жыццё і дзейнасць сваіх знакамітых продкаў. Бо кніга – гэта не толькі прадмет даследавання для кнігазнаўцаў, паліграфістаў, мастакоў і г.д., для якіх кожны элемент кнігі (маргіналіі, афармленне, графіка і інш.) мае ўласнае гісторыка-культурнае значэнне і можа разглядацца самастойна. Кніга – гэта феномен культуры, што мае сваё жыццё, непарыўнае з гісторыяй развіцця грамадства.

¹Владимиров Л.И. *Всеобщая история книги. Древний мир, Средневековье, Возрождение, XVII в.* – М.: Книга, 1988. – С.146–151

²Нав Франсис де. Кристоф Плантен: Мастер из Антверпена // *Курьер ЮНЕСКО.* – 1988. – № 8. – С.14–15

³Савельева Е.А. *Издательство Плантена в XVI – XVII вв.* // Сборник статей и материалов БАН СССР по книговедению. – Л., 1973. – Вып.3. – С.411

⁴Ловягин А.М. *Основы книговедения: Популяр. очерк.* – Л.: Кооперат.г-во «Начатки знаний», б.г. – С.51

⁵Савельева Е.А. *Издательство...* С.413

⁶Булгаков Ф.И. *Иллюстрированная история книгопечатания и типографского искусства. Т.1. С изобретения книгопечатания по XVIII век включительно.* – СПб.: Изд. А.С.Суворина, 1889. – С.150; *Levarie N. The art and history of books.* – London, 1995. – P.204–206

⁷Егорова К.С. *Нидерландская гравюра 15–16 веков // Очерки по истории и технике гравюры.* – М.: Изобр.иск-во, 1987. – С.101–128; Немировский Е.Л. *Мир книги: С древнейших времен до начала XX века.* – М.: Книга, 1986. – С.111–112

⁸Щелкунов М.И. *История, техника, искусство книгопечатания.* – М.: Л., 1926. – С.128–130

⁹Книга: *Энцикл. / Всерос. кн. палата; Гл.ред. В.М.Жарнов.* – М.: Большая рос. энцикл., 1999. – С.493–494; *Muszkowski Ja. Ćycie ksNziki.* – Krakow, 1951. – S.133–134

¹⁰Владимиров Л.И. *Всеобщая...* С.150; *Lexicon der Buchkunst und Bibliophilie / Hrsg.von K.K.Walther.* – Leipzig: Bibliogr.Ins-t, 1987. – S.287

¹¹Владимиров Л.И. *Всеобщая...* С.147; Савельева Е.А. *Издательство...* С.412; Ловягин А.М. *Основы...* С.51

¹²Аронов В.Р. *Эльзевирьы.* – М.: Книга, 1975. – С.19

¹³*Germain W. Museum Plantyna.* – Krakow, 1925. – S.5, 10

¹⁴*Музеи книги и книжного дела: Указ. музеев мира / Редкол.: Н.С. Карташов и др.* – М., 1987. – С.49–50; *Germain W. Museum...* 14s.

¹⁵Савельева Е.А. *Издательство...* С.421 – 422

¹⁶Розанова Н. *Из ранней истории титульных листов европейской книги // Искусство книги 68/69.* – М., 1975. – Вып.8. – С.100 – 115